

Tokat Çamlıbel Mescidi

Tokat Çamlıbel Masjid

Semra PALAZ YILDIRIM¹

Extended Abstract

Çamlıbel Masjid located in Çamlıbel which is a town on Tokat-Sivas highway, is an example of square plan domed mosques in downstate, outside of Capital Konya and Akşehir. The structure consists of two parts in 12.5x7.5 meters dimensions in the east-west direction and is considerably lower than the road level. It is formed from rectangle entrance measuring 5.5x4 meters in front and a westward square plan mosque measuring 5.5 meters. Transition of horizontal rectangular entrance sections in the front entrance of square plan mosques which started to be seen from the beginning of the 13th century to narthex, took shape in the period of principalities and it was first applied to the Milas Haci Ilyas Mosque (1330) and developed there.

The quality and careful stone workmanship in the building suggests that it may have been built after the second half of the 13th century. However, the material-technical difference seen on the sides and walls of the structure, especially the dome and the passage, the simplicity of the mihrab and plaster marks indicate a later date. Today, an excavation work in the mud-clay structure before further ruin would provide information about its history and planning and help to find its place in the history of Anatolian Seljuks.

¹ Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat tarihi Bölümü, Beşevler/Ankara. E-mail: semrapalaz@hotmail.com.

Bu makale iThenticate programı ile taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 08/04/2017- Kabul Tarihi: 17/04/2017

Tokat amlıbel Mescidi ²

Öz

Çalışmada ele alınan Tokat amlıbel bucağında yol kenarında bulunan amlıbel Mescidi, planı ve mimari özellikleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Hakkında fazlaca bilgi bulunmayan mescit, 13. yüzyıl ilk çeyreğinden itibaren özellikle Konya ve Akşehir gibi Selçuklu başkenti ve çevresinde görülmeye başlayan kare planlı tek kubbeli mescitlerin önünde Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde asıl şeklini alacak "son cemaat yeri" uygulamasının görüldüğü örnekler arasında bulunması açısından önemlidir.

Yapının, benzer örnekleriyle karşılaştırılarak dönem içindeki yeri ve tarihi ortaya konulmaya ve oldukça harap durumda olduğu için kurtarılması gereken bir kültür varlığı olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

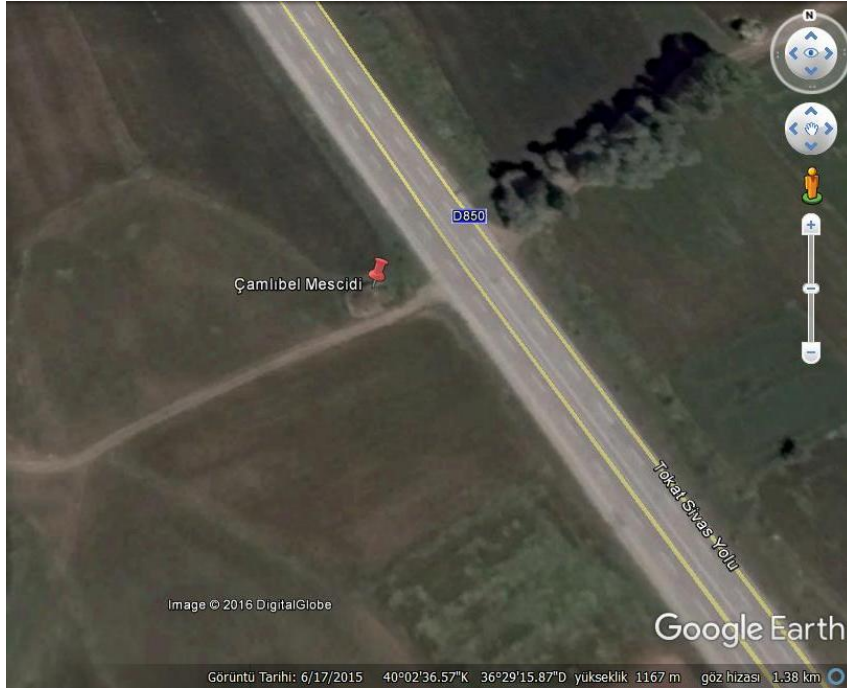
Anahtar Kelimeler: Tek kubbeli mescitler, son cemaat yeri, Tokat mescit, mescitlerde giriş bölümü.

1- Mimari Tanıtım

Tokat-Sivas yolu üzerinde, Tokat ili amlıbel bucağında Kargın Köyü'nün 1,75 km güneyinde hemen yol kenarında, boş bir arsa üzerinde bulunmaktadır³ (Fotoğraf 1-2).

² Gündoğdu, H.-A. Ali Bayhan Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Tokat, s.130'da yapı Dödü Mescidi olarak tanıtılmıştır.

³ Gündoğdu-Bayhan-vd., age., s.130; ANONİM. (2010). *Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat, Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s.49.

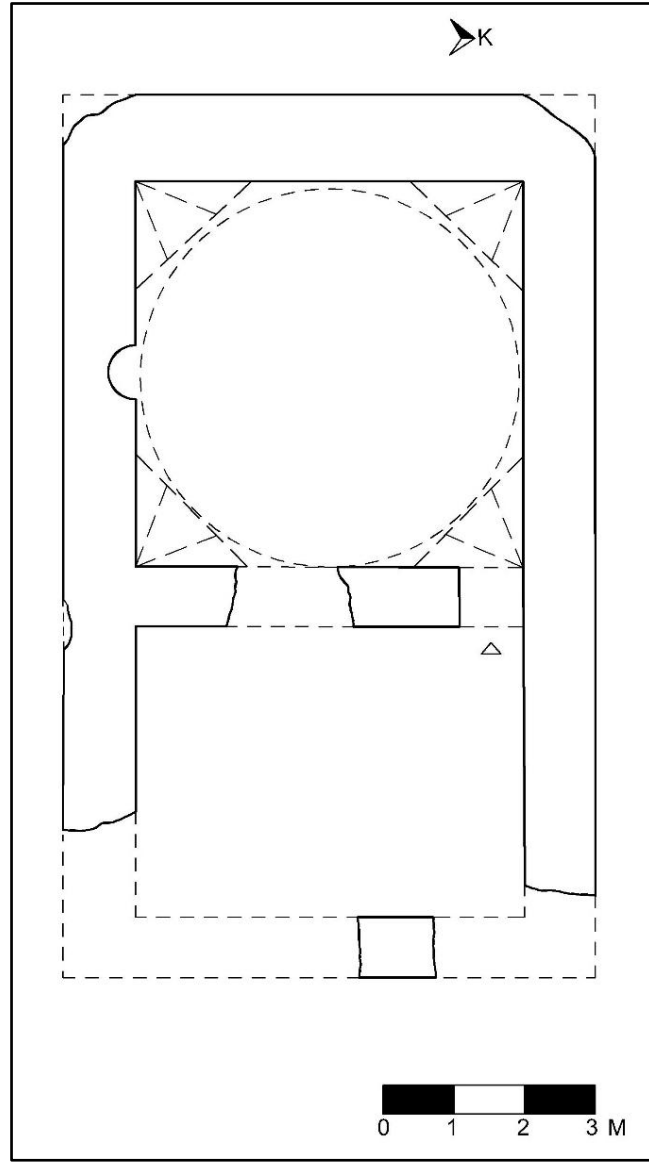

Fotoğraf 1 Uydu görünümü (Google earth, görüntü tarihi 17.06.02015, erişim tarihi 10.11.2016)

Fotoğraf 2 Çamlıbel Mescidi genel görünümü

Yapım kitabesi günümüze gelemeyen yapının tarihi, banisi ve mimarı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Duvarlardaki malzeme ve teknik farklılıklardan yapının onarım gördüğü anlaşılabilir. Bu bilgilerin ne zaman olduğunu bugün için söylemek mümkün değildir. Bina, yol seviyesinden oldukça aşağıda kalmış, doğu-batı doğrultusunda 12,5x7,5 m boyutlarında iki bölümden oluşmaktadır. Doğuda 5,5x4 m ölçülerinde dikdörtgen giriş mekânı ile batısına bitişik 5,5 m ölçülerinde kare planlı ibadet mekânından oluşmaktadır (Çizim 1).

Çizim 1 Mescit Planı

Fotoğraf 3 Kuzey cephe

Fotoğraf 4 Güney cephe

Fotoğraf 5 Batı cephe

Fotoğraf 6 Doğu-Giriş Cephesi

Cepheler 4,75 m. yüksekliğe kadar ayakta. Ayrıca kubbe ile örtülü ibadet mekânının dışta 0.65 m. yüksekliğinde üzerinde hiçbir pencere açıklığı bulunmayan bir yalancı kasnağa sahip olduğunu gösteren izler mevcuttur (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7 Kubbe ve yalancı kasnak

Doğudaki giriş mekânının kuzey ve güney cephelerinin temel kısımları, doğu cephesinin ise kuzeyinden bir bölümünün temeli kalmıştır. Mekânın batısında, ibadet mekânının giriş cephesi olan doğu cephesinin kuzeyinde bulunan düşey dikdörtgen formundaki düzgün açıklığın ibadet mekânına geçişi sağlayan kapı olduğu anlaşılmaktadır. Cephenin güneyinde üst seviyeye kadar yıkık olan bölümün, burada bulunan mazgal tipindeki bir pencere açıklığının zamanla büyümesiyle oluştuğu düşünülmektedir⁴. Üst seviyede örtüye geçişte görülen kiriş yuvaları ise, öndeki doğu bölümün ahşap çatılı sundurma şeklinde bir mekân olduğuna işaret etmektedir (Fotoğraf 8).

⁴ Gündoğdu-Bayhan vd. , a.g.e., s. 680’de çizim 30’da yayınlanan planda pencere olarak işlenmiştir.

Fotoğraf 8 Doğu mekân, batı duvarı ve mescit

Fotoğraf 9 Kapı açıklığı dış (2010)

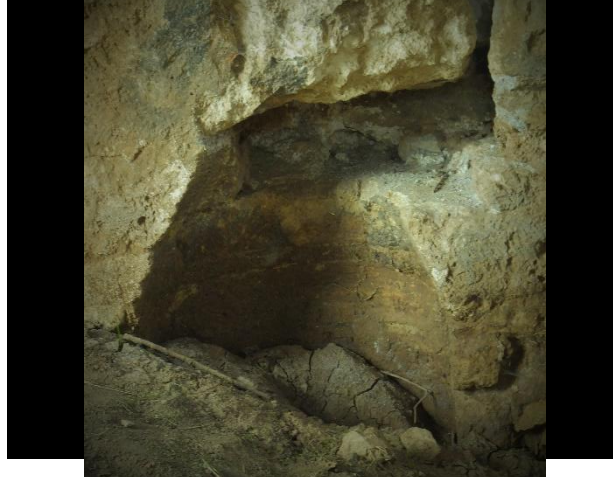

Fotoğraf 10 Kapı açıklığı iç

İbadet mekânı, çamur ve balçık ile dolmuş, zemini kubbe eteğine kadar 2 m. yükselmiştir. Güney duvarı ekseninde üst bölümü görülen sıvalı ve kırmızı boyamalı mihrap nişi yarım daire şeklindedir⁵ (Fotoğraf 11). Mekânın içinde kaçak kazı yapıldığına dair çukurlar ve ateş yakıldığı için duvarlarda ve kubbede kararmalar dikkati çeker (Fotoğraf 13 ve 15). Örtüye yakın bölümlerde yer yer kareye yakın forma sahip kiriş yuvalarının örtüye destek sağlayan hatıllara ait olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın örtüsü köşelerde çeyrek dilim şeklinde üçgenlere oturan kesme taş örgülü 5,5 m çapında kubbedir (Foto 15). Kubbe eteğinde çift sıra silme kuşağı vardır (Foto 14). Kubbede yer yer görülen açıklıkların pencere açıklığı olup olmadığı belli değildir. Büyük ihtimalle zamanın meydana getirdiği

⁵ Mihrap, 0,45 m derinliğinde ve 0,71 m çapındadır.

yıpranmadan kaynaklanmaktadır. Bu durum örtünün zarar gördüğü ve tehlike arz ettiğini; bir an önce kurtarılması gerektiğini göstermektedir (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 11 Güney duvar ve mihrap nişi

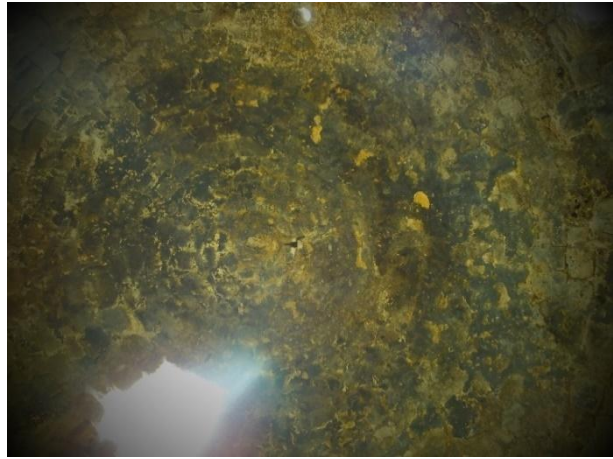
Fotoğraf 12 Mihrapta kırmızı boya

Fotoğraf 13 Duvarlarda is lekesi

Fotoğraf 14 Türk üçgeni

Fotoğraf 15 Kubbe

Yapıda malzeme olarak cephelerde ve kubbeye moloz taş, binanın giriş cephesinde, kapı açıklığında, ön mekânda, kubbe eteğinde ve kubbeye yer yer kabayonu ve kesme taş malzeme dikkati çekerken içte, kubbe eteğinde ve kubbeye geçiş öğelerinde itinalı bir işçilik gösteren duvar örgüsüne sahiptir.

2- Karşılaştırma-Değerlendirme

Kare mekânlı ve tek kubbeli mescitlerin örnekleri 13. yüzyıl başından itibaren görülmeye başlar. İlk örneklerini özellikle Orta Anadolu'nun Konya, Akşehir gibi merkezlerinde gördüğümüz bu mescitler daha sonra Batı Anadolu'da Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır⁶. En erken örneği 1215 Konya'da Hacı Ferruh Mescidi'dir⁷. Diğer örnekler Beşarebey Mescidi (1216)⁸, Alanya'da Akşehir Mescidi (1230), Karatay Mescidi (1248)⁹, Akşehir'de Taş Medrese Mescidi (1250), günümüzde yıkılmış olan Konya İnce Minareli Medrese Mescidi (1260-65), Hoca Hasan Mescidi (13. Yüzyıl)¹⁰, Aksinne Dibekli Mescidi (13. Yüzyıl), Zenburi Mescidi, Tahir ile Zühre Mescidi (13. Yüzyıl), Sırçalı Mescit (13. yüzyıl ikinci yarısı), ve Beyhekim Mescidi (13. yüzyıl ikinci yarısı) olarak sıralanabilir¹¹. Bu örneklerden Konya'da bulunan Sırçalı Mescit ve İnce Minareli Mescidi ile Akşehir Taş Medrese Mescidi'nin giriş bölümü revak şeklinde açık, diğerlerinde kapalı bölümler şeklinde tonoz örtülüdür. Beylikler devrinde gelişerek ve ilk olarak Milas Hacı İlyas Camisi'nde (1330) uygulanarak gelişen¹², son şeklini Osmanlı Dönemi cami mimarisinde bulan son cemaat yerinin ilk örneklerini temsil eden bu bölümlerin geç kalanların namaz kılması için değil de, daha çok toplanma ve sohbet etme yeri gibi düzenlendiği anlaşılmaktadır¹³.

M. Katoğlu bu mescitleri dört grupta incelemektedir:

- a- İlkel denilen her taraftan duvarlarla kapalı, mescit ve sokağa birer kapı ile bağlanan ve tonozlu olanlar (Küçük Karatay, Beşarebey mescitleri)
- b- Her taraftan kapalı, mescit ve dışarıya pencere ve kapılarla bağlananlar (Hacı Ferruh, Aksinne Dibekli mescitleri)
- c- İki taraftan kapalı, revak şeklinde olanlar (Sırçalı, Akşehir Taş Medrese, İnce Minareli Medrese mescitleri)

⁶ S. Dilaver. (1970-71). Anadolu'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, s. 17.

⁷ M. Katoğlu. (1966). 13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri. *Türk Etnografya Dergisi*, 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 82. Ö. Bakırcı, (1969). Hacı Ferruh Mescidi. *Vakıflar Dergisi*, 8, Ankara, s. 171-184.

⁸ Katoğlu, a.g.m., s. 82.

⁹ Karpuz, H. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, s. 207-208.

¹⁰ Katoğlu, a.g.m., s. 84.

¹¹ Katoğlu, a.g.m., s. 82-86'da tek kubbeli ve giriş bölümünden oluşan mescitleri kısaca tanıtmaktadır.

¹² Dilaver, a.g.m., s.22.

¹³ Katoğlu, a.g.m., s. 87. Dilaver, a.g.m., s. 19-20.

d- Ana mekân önünde kapalı ve iki ya da üç parçadan meydana gelenler (Tahir ve Zühre, Beyhekim mescitleri)

Çamlıbel Mescidi'ni bu gruplardan ikinci ve üçüncü grup içinde incelemek mümkündür¹⁴. Zira ahşap çatılı sundurma şeklindeki giriş mekânının temel seviyesine kadar yıkılmış ve büyük bölümünün toprak altında olması nedeniyle yapının giriş bölümü ya kapalı bir mekân ya da revak şeklinde bir düzenlemeye sahip olmalıdır. Nitekim son cemaat yerinin 13. yüzyıl başından itibaren önce kapalı, sonra yanlardan kapalı ve revak şeklinde, tonozlu form gelişimini takip ettikleri söylenebilir¹⁵.

İlk grupta bulunan Beşarebey (M. 1213) ile ikinci grupta yer alan Aksinne Dibekli Mescidi (13. yüzyıl) Çamlıbel Mescidi gibi Türk üçgenleriyle geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Ayrıca; Aksinne Dibekli Mescidi 5,45 m. ölçüsündeki ibadet mekânı ile Çamlıbel Mescidi ile hemen hemen aynı boyutlardadır (Çizim 4-5). İkinci grupta değerlendirilen Hacı Ferruh Mescidi (M. 1215)¹⁶, kuzey-güney yönünde uzanması ve giriş mekânının doğuda bulunması ile Çamlıbel Mescidi'ni hatırlatır (Çizim 2). İbadet mekânında Çamlıbel Mescidi gibi hiçbir pencere açıklığı bulunmayan bina, doğu cephe ekseninde bulunan bir kapıya sahiptir ve iki yanda bulunan pencerelerle aydınlanmaktadır.

Konya Hoca Hasan Mescidi ve Çamlıbel Mescidi gibi kubbesinin kasnaksız, duvar içine gömülü ve Türk üçgenleri ile geçilmesi bu mescitlerin genel özellikleri arasındadır¹⁷. Yapılarda genel olarak bina kütlelerinde moloz-kabayonu-kesme taş malzeme, kubbeye geçiş öğeleri ve kubbeye tuğla malzeme kullanılmıştır¹⁸. Çamlıbel Mescidi'nde ise yapının bütününe olduğu gibi kubbe ve geçiş öğeleri de içte kesme, dışta moloz taştır.

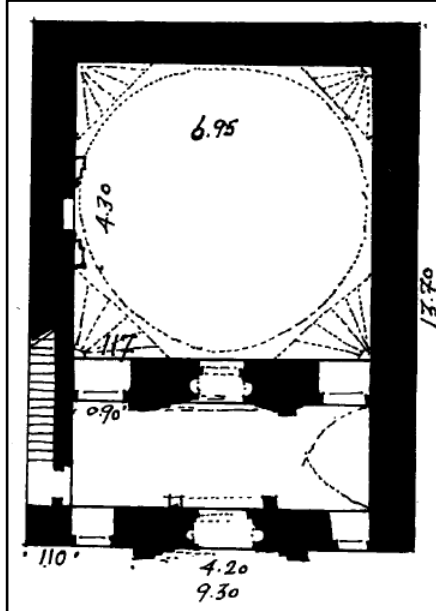
¹⁴ Katoğlu, a.g.m., s. 87'de bu yapıları dört grupta incelemiştir: a- ilkel denilen her taraftan duvarlarla kapalı, mescit ve sokağa birer kapı ile bağlanan tonozlu olanlar; b- her taraftan kapalı, mescit ve dışarıya pencere ve kapılarla bağlananlar; c- iki taraftan kapalı, revak şeklinde olanlar; d- ana mekân önünde kapalı ve iki ya da üç parçadan meydana gelenler.

¹⁵ Katoğlu, a.g.m., s. 88; Dilaver, a.g.m., s. 22.

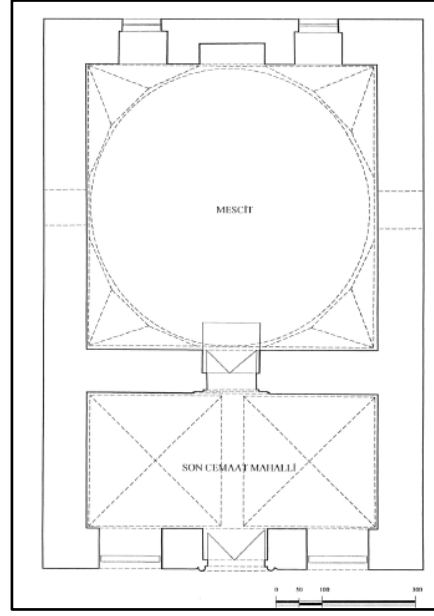
¹⁶ Bakırer, a.g.m.

¹⁷ Katoğlu, a.g.m., s. 87. Okçuoğlu, T. (1995). *Anadolu Selçuklu Mescitlerinde Kubbeye Geçiş Alanının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 18-20.

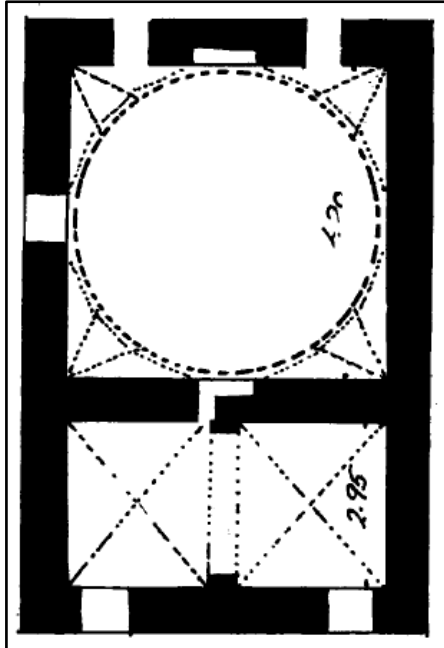
¹⁸ Okçuoğlu, a.g., s. 21'de Yalnız Konya Taş Mescit'in tromplarında taş malzeme kullanıldığına değinilir.

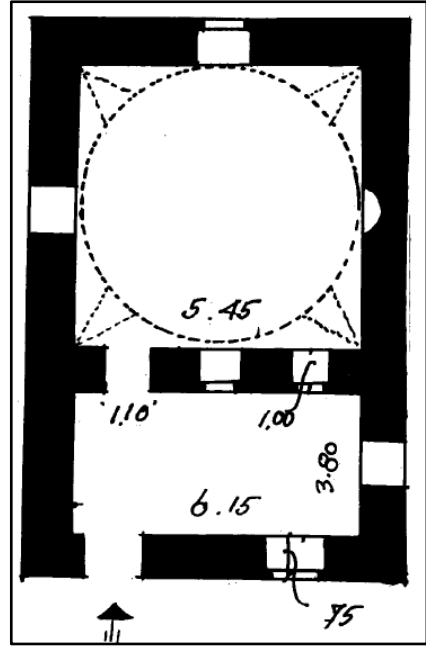
Çizim 2 Hacı Ferruh Mescidi (Katoğlu, 1966)

Çizim 3 Karatay Mescidi (Karpuz, 2009)

Çizim 4 Beşarebey Mescidi (Katoğlu, 1966)

Çizim 5 Aksinne Dibekli Mescidi (Katoğlu, 1966)

Çamlıbel Mescidinin ön mekânının doğu duvarı dışında temelleri görülen duvarları ile M. Katoğlu tarafından yapılan tipolojik gruplandırmada ikinci ve üçüncü grupta yer alan mescitlerle hem ölçü hem de plan itibariyle gösterdiği benzerlik, bu yapıların başkent Konya ve Akşehir dışında Tokat gibi taşrada bulunan bir yerde uygulanması açısından önemlidir. Ayrıca; doğudaki giriş mekânı ile

Çamlıbel Mescidi, Beylikler Devrinde gelişerek Osmanlı Dönemi'nde son şeklini alan "son cemaat yeri" uygulamasının ilk örneklerinin görüldüğü mescitlerden biridir¹⁹.

Çiftlik Hanı

Çiftlik Hanı batı sahnin pencere ve tonoz örtü, malzeme-teknik

H. Gündoğdu, 2 km. kuzeyinde bulunan ve Mahperi Huand Hatun tarafından M. 1238-39 yıllarında yapıldığı düşünülen Çiftlik Hanı²⁰ ile da binanın malzeme-teknik özelliklerinin benzediğini söylemekte ve her iki yapıya aynı tarihi vermektedir²¹. Ancak, yapının han ile çağdaş olup olmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Zira özellikle cephelerde görülen moloz taş örgü sistemindeki farklılık bu görüşü çürütmektedir. Çamlıbel Mescidi'nin cephelerinde bir onarım olduğunu kabul etmekle birlikte, yapı içinde görülen kaliteli ve özenli işçiliğin, moloz taş dolgulu ve kesme taş kaplamalı bir teknikte inşa edildiği anlaşılan hanın içindeki malzeme-teknik özellikleri ile

¹⁹ Katoğlu, a.g.m., s.87'de Anadolu'da yaşayan bir özellik olarak misafirin ağırlandığı bir yer olduğunu söylemektedir.

²⁰ K. Erdmann, (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, I, Katalog-Text, Berlin, s.156-158. Gündoğdu-Bayhan-vd., a.g.e., s. 240. S. Palaz Yıldırım. (baskıda). *Çiftlik Han. Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: TTK Basımevi.

²¹ Gündoğdu-Bayhan-vd., a.g.e., s.130

kısmen de olsa benzediğini söylemek de mümkündür. Yine de kesin bir fikir söylemek için daha somut kanıtlara ihtiyaç vardır.

3- Sonuç

Kare planlı tek kubbeli mescitlerin, önündeki giriş mekânı ile birlikte görülmeye başlandığı 13. yüzyıl ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar geçen bir sürede inşa edilmişlerdir. Çamlıbel Mescidi, malzeme-teknik açısından özellikle kubbe ve geçiş ögesi, mihraptaki sadelik ve sıva izleri ile diğer örneklerinden ayrılmakta ve muhtemelen 13. yüzyıl ikinci yarısından sonraki bir dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Ancak, binanın tarihi ve daha birçok mimari özelliklerini anlamak için yarısına kadar toprak dolgu ve çamur-balçık içinde kalan yapıda yapılacak bir kazı çalışması, daha kapsamlı bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Giderek yıkılmaya yüz tutan, son cemaat yeri uygulamasının başkent ve çevre bölgeleri dışında görüldüğü yer dikkate alınırca bu küçük mescit, bir an önce kurtarılarak gelecek kuşaklara aktarılmalı ve *Selçuklu Eserleri* içindeki hak ettiği değeri almalıdır.

KAYNAKÇA

- ANONİM. (2010). *Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat: Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- BAKIRER, Ö. (1969). Hacı Ferruh Mescidi. *Vakıflar Dergisi*, 8, Ankara, 171-184.
- DİLAVER, S. (1970-71). Anadolu'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, İstanbul, 17-28.
- ERDMANN, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, I, Katalog-Text, Berlin.
- GÜNDOĞDU, H.-A. Ali Bayhan Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Tokat.
- KATOĞLU, M. (1966). 13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri. *Türk Etnografya Dergisi*, 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 81-100.
- KARPUZ, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- OKÇUOĞLU, T. (1995). *Anadolu Selçuklu Mescitlerinde Kubbeye Geçiş Alanının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- PALAZ Yıldırım, S. (baskıda). Çiftlik Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: TTK Basımevi.